

ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ

А. А. Ващенко, аспірант, ПВНЗ «Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій», ann.vaschenko@outlook.com

У статті досліджуються особливості функціонування машинобудування в Україні. Розглянуто тенденції зміни основних економічних показників галузі машинобудування, а саме: проаналізовано частку машинобудування в промисловості, динаміку експорту та імпорту, рентабельність виробництва машинобудівних підприємств та їх прибутковість. Визначено проблеми функціонування вітчизняного машинобудування та сформовано пріоритетні напрями його розвитку.

Ключові слова: промисловість, машинобудування, науково-технічний прогрес, ефективність виробництва, експорт, імпорт, рентабельність виробництва.

Постановка проблеми. Однією з провідних ланок важкої промисловості є машинобудування, яке відіграє суттєву роль у розвитку економіки України. Оскільки машинобудування створює активну частину основних виробничих фондів, воно значно впливає на розвиток науково-технічного прогресу в різних галузях господарства і сприяє розв'язанню різних соціально-економічних завдань, підвищенню ефективності виробництва та впливає на інші економічні показники. Саме від частки машинобудівної продукції в експортному секторі залежить багато в чому розвиток економіки країни та її місце в міжнародних економічних інтеграційних процесах.

На сьогодні, вітчизняне машинобудування значно відстає від багатьох країн світу. Особливо занепад галузі спостерігався під час фінансової кризи 2008–2009 рр., тому важливим є дослідження особливостей функціонування та встановлення пріоритетних напрямів розвитку даної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування та розвитку машинобудування України розглядалися в працях багатьох вітчизняних вчених, таких як Э. П. Амосенок [1], Ю. М. Барташевська [2], М. І. Дзюба [3], Н. Г. Метеленко [4], В. М. Геєць [5] та інших. У своїх працях вони досліджують тенденції розвитку, проблеми та перспективи галузі машинобудування, зокрема, та промисловості України в цілому. Проте, незважаючи на значний доробок нау-

ковців, далеко не всі чинники, що впливають сьогодні на функціонування галузі, були враховані та вивчені в існуючих дослідженнях. Глобалізація світового господарства, зміна економічного та правового середовища діяльності економічних суб'єктів вимагають подальших наукових пошуків у даній сфері.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження тенденцій розвитку машинобудування України, виявлення основних проблем та аналіз причин їх виникнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Галузь машинобудування є однією із найважливіших серед всіх галузей промисловості країни. Вона охоплює металургійне, гірничошахтне, підйомно-транспортне, енергетичне, судно-, авіа-, і автомобілебудування, виробництво машин і механізмів для хімічної і нафтохімічної, легкої та харчової промисловості, сільськогосподарське, будівельно-дорожнє машинобудування та виробництво машин для комунального господарства, виробництво верстатів та інструментів, а також машин і обладнання для збройних сил [6, с.133]. Підприємства машинобудівного комплексу територіально зосереджені в усіх областях України, але виділяють вісім великих машинобудівних міст, таких, як Харків, Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Одеса, Львів, Донецьк, Луганськ.

Частка машинобудування в загальному

обсязі виробництва продукції (робіт, послуг) промисловості становить приблизно 10 %. В ній зосереджено понад 15% вартості основних засобів і майже 6% оборотних активів вітчизняної промисловості, а також понад 22% кількості найманих працівників [7]. Слід констатувати, що частка машинобудування в структурі промисловості України є незначною у порівнянні з розвиненими державами світу. У 1991 р. частка машинобудування в структурі промисловості складала понад 30% виробництва [6, с.132], в останні ж роки вона коливається від 10% до 13% [8]. Така тенденція свідчить про те, що галузь протягом періоду незалежності України не розвивалась належним чином, а державна політика не надала необхідних умов для її розвитку. В той же час в економічно розвинених країнах частка машинобудування складає від 30 до 50% загального обсягу випуску промислової продукції, а саме: у Німеччині – 53,6%, Японії – 51,5%, Англії – 39,6%, Італії – 36,4%, Китаї – 35,2%. Така структура промисловості забезпечує технічне переозброєння всієї промисловості кожні 8–10 років [7]. В нашій країні цей показник вдвічі менший, що спричиняє відставання

вітчизняної промисловості від промислово розвинених країн [2; 8]. За роки трансформації економіки України відбулись кризи, реформування відносин власності та освоєння нових промислових ринків, перехід та адаптація до умов ринкової кон'юнктури, що істотно вплинуло на промисловість України взагалі й, особливо, на галузь машинобудування. Ці процеси супроводжувалися значними втратами виробничого і кадрового потенціалу, скороченням частки продукції машинобудування у промисловому виробництві, зниженням активності в інноваційно-інвестиційній діяльності тощо. За роки незалежності України розвиток промисловості відбувався хаотично. Ми можемо спостерігати зростання та падіння виробництва як у промисловості в цілому, так і в галузі машинобудування. Однак, у машинобудуванні спостерігаються більш стрімкі зміни. Так, спади виробництва ми можемо спостерігати у 2005, 2009 та 2012 рр. (рис. 1). Найбільший спад було констатовано у 2009 р. у ході фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., коли у порівнянні з попереднім роком виробництво машинобудівної продукції знизилось на 45%.

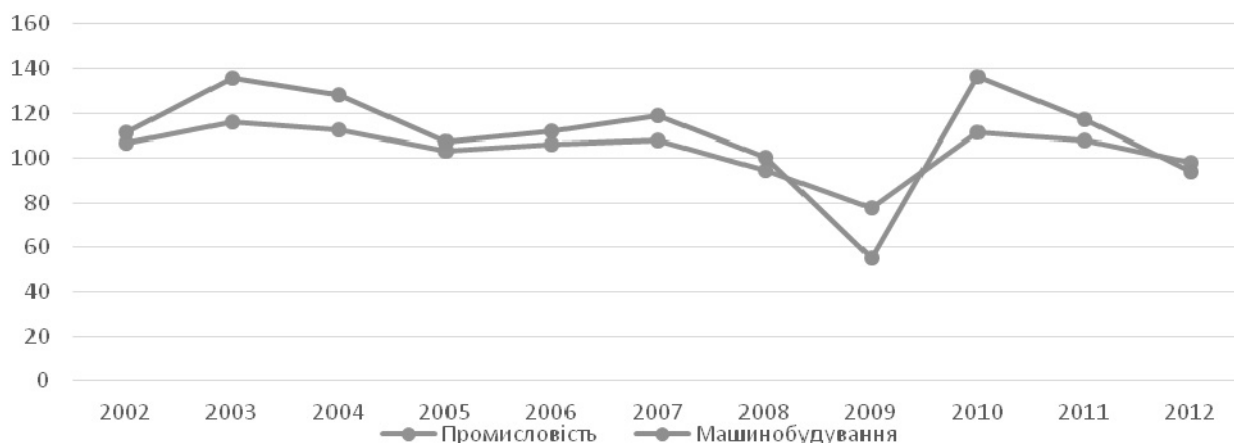

Рис. 1. Динаміка індексів промислової продукції в цілому та машинобудування у 2002–2012 рр. (у % до попереднього року) [8]

У 2010 році спостерігається певне зростання індексу промислової продукції, що зумовлено, переважно, відновленням інвестиційного попиту на зовнішніх ринках.

Проте, якщо розглянути динаміку індексів цін виробників промислової продукції та порівняти її з динамікою індексів промислової продукції, то можна дійти виснов-

ків, що зростання обсягів продукції промисловості протягом 2002–2008 рр. відбувається у більшій мірі за рахунок зростання цін на продукцію. Звісно, якби протягом зазначеного періоду державна промислова політика була б спрямована на створення сприятливих умов для промислових підприємств, то темпи зростання могли бути значно ви-

щими [4].

Якщо розглянути динаміку індексів промислової продукції та цін виробників промислової продукції (рис.1 та 2), то можна стверджувати, що лише у 2002 та 2003 рр. зростання відбувається за рахунок збільшення обсягу виробництва, а не підвищення цін. У машинобудуванні ця тенденція, на відміну від промисловості в цілому, зберігається і у 2004 році. Незважаючи на те, що індекс промислової продукції зменшився на 7,8% при одночасному зростанні індексу цін виробників промислової продукції на 6,5%, перший все одно перевищував свої попередні значення на 17,1%.

Починаючи з 2004 р. індекс продукції промисловості починає знижуватись, у той час коли індекс цін виробників промислової продукції, навпаки, зростає та значно перевищує індекс продукції промисловості (6-10%). Критичне падіння індексу промислової продукції можна спостерігати у 2009 р., що обумовлюється фінансово-економічною кризою. У промисловості він зменшився до 78,1%, а у машинобудуванні до 55,1%. У той же час індекс цін виробників промислової продукції становив 106,5% та 111,3% відпо-

відно. Внаслідок кризи у 2009 році спостерігається стрімке падіння обсягу реалізації продукції машинобудування, а саме: на 35947,4 млн. грн. У свою чергу, це призвело до зменшення питомої ваги прибуткових підприємств, частка яких у 2009 році склала 60,7%.

У 2010 році можна побачити позитивну динаміку індексу промислової продукції, який зріс до 111,2% у промисловості та до 136,1% у машинобудуванні. При цьому природа зростання у промисловості так і не змінилась, оскільки зростання відбулось за рахунок підвищення цін. У власне машинобудуванні зростання відбулось за рахунок збільшення обсягів виробництва, про що свідчить факт перевищення індексу промислової продукції над індексом цін виробників промислової продукції на 23,9%.

У 2011 році починається спад, який провокує у 2012 році зниження індексів промислової продукції до 98,2% у промисловості і до 94% у машинобудуванні. При цьому індекс цін виробників також знизився до 100,3% та 100,5% відповідно, що знову таки свідчить про пріоритетний вплив цінового фактору на діяльність підприємств.

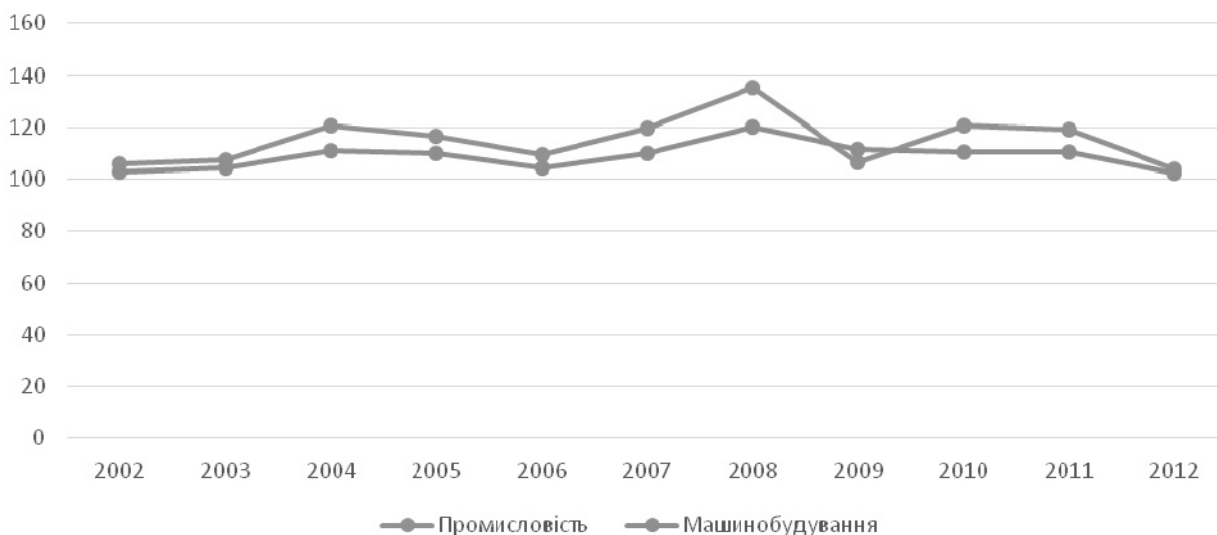

Рис. 2. Динаміка індексів цін виробників промислової продукції в цілому та машинобудування у 2002 – 2012 рр. (у % до попереднього року) [8]

Для того, щоб оцінити стан розвитку машинобудування на сучасному етапі, передусім, необхідно розглянути прибутковість підприємств цієї галузі. Саме цей показник є основним індикатором його розвитку, науково-технічного вдосконалення матеріальної

базису і продукції, а також ефективності всіх форм інвестування. Таким чином, саме від частки прибуткових підприємств залежить ефективний розвиток галузі і промисловості в цілому (табл. 1).

Відсоток підприємств, які отримали прибуток (збиток) від звичайної діяльності

	2009		2010		2011		2012	
	Прибуток	Збиток	Прибуток	Збиток	Прибуток	Збиток	Прибуток	Збиток
Промисловість	59,7	40,3	58,7	41,3	62,6	37,4	62,4	37,6
Машинобудування	60,7	39,3	60,2	39,8	67,3	32,7	67	33

Джерело: [8].

Як видно з табл. 1, відсоток збиткових підприємств як в промисловості, так, зокрема, і в машинобудуванні становить майже 40%. Найбільший відсоток збиткових підприємств спостерігається у 2010 році, що пов'язано з наслідками економічної кризи. Зменшення обсягів виробництва призвели до зменшення прибутковості підприємств,

проте починаючи з 2011 року ситуація поступово починає покращуватись, оскільки зріс обсяг виробництва та відбулося відновлення інвестиційного попиту на зовнішніх ринках.

Протягом 2008–2012 рр. ми можемо спостерігати достатньо низький рівень рентабельності виробництва (рис. 3).

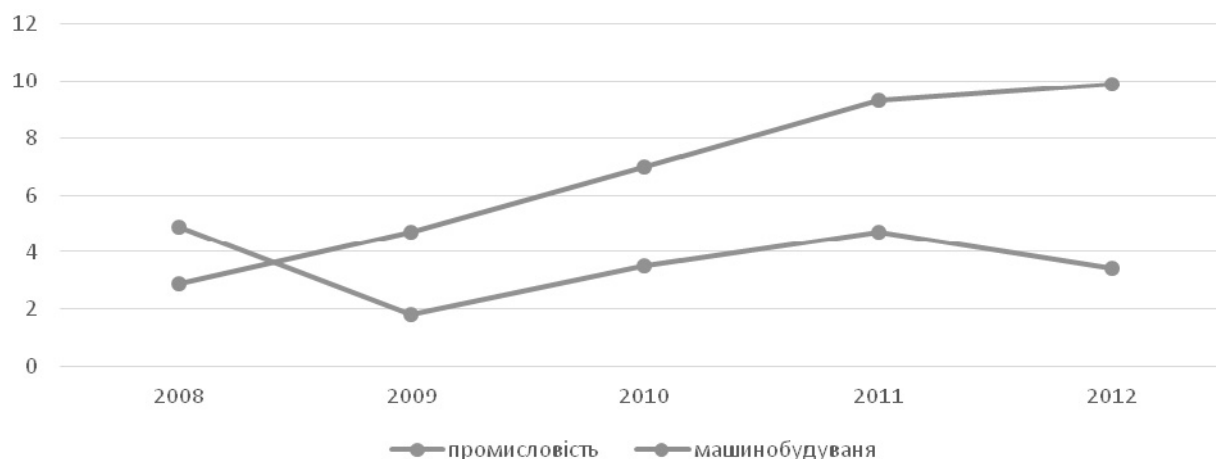

Рис. 3. Рентабельність виробництва в промисловості та машинобудуванні України, (%) [8]

Так рентабельність виробництва у промисловості не перевищує 5%, найбільший показник ми можемо спостерігати у 2011 році (4,7%). У машинобудуванні ситуація несуттєво краща та рентабельність виробництва у 2012 році становить майже 10%, проте слід зазначити, що це досить низький показник як для машинобудування, враховуючи недостатній рівень завантаження виробничих потужностей у цій галузі. Такі результати свідчать про неефективне управління витратами підприємств промисловості.

Впродовж аналізованого періоду часу зберігається занадто велика залежність розвитку вітчизняного машинобудування від зовнішньоекономічної діяльності. Так, понад 50% виробленої в країні машинобудів-

ної продукції відправляється на експорт. З рис. 4 видно, що обсяги імпорту машинобудівної продукції значно випереджають обсяги експорту, що негативно впливає на торговельний баланс та збільшує його від'ємне сальдо. У докризовий період спостерігається збільшення обсягу експорту та імпорту, якщо імпорт швидко та стабільно збільшувався, то в експорті спостерігались незначні спади, зокрема у 2005 році. Внаслідок фінансово-економічної кризи у 2009 році відбулося стрімке скорочення експорту до 6889462,6 тис. дол. США та імпорту до 9091647,7 тис. дол. США, передусім це зумовлено зниженням платоспроможності споживачів. Зменшення цін на зарубіжну продукцію негативно позначилось на конкурентоспроможності вітчизняної продукції,

внаслідок цього можливість її реалізації значно скоротилась, що є ознакою недосконалої державної політики відносно вітчизняного виробника. Починаючи з 2010 року

обсяги експорту та імпорту починають зростати, при цьому як і в докризовий період імпорт значно перевищує експорт.

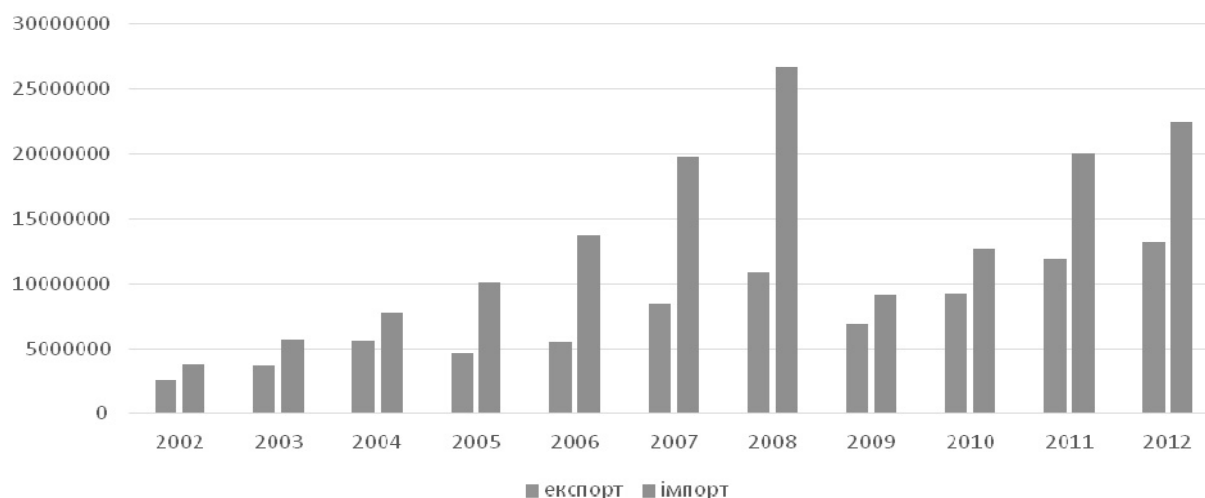

Рис. 4. Динаміка фактичних обсягів експорту та імпорту продукції машинобудування у 2002–2012 рр. [8]

Світова економічна криза спрацювала, свого роду, «лакмусовим папірцем», виявивши всі недоліки і проблеми машинобудівної галузі України. Основними вадами недоліків виявились: низька ефективність виробництва, що в свою чергу залежить від високого ступеня фізичного та морального зносу основних фондів; мала кількість новітніх технологій, внаслідок чого за інноваційністю та технологічним рівнем продукція українського машинобудування суттєво поступається продукції розвинених країн; невеликий обсяг внутрішнього ринку і великі труднощі з виходом на міжнародні ринки, що передусім пов'язано з якістю товару вітчизняних виробників [5]. Левову частку як експорту, так і імпорту займають країни СНД. Основними ринками збуту продукції українських машинобудівних підприємств залишаються Російська Федерація, Білорусь, Казахстан, Туркменія, Азербайджан, які також постраждали від кризи. У результаті чого спостерігається стрімке скорочення інвестиційної активності у 2009 році на основних ринках збуту, що призвело до зменшення експорту продукції машинобудування на 37%. У першій половині 2010 року, за рахунок поступового відновлення інвестиційного попиту на зовнішніх ринках, відбулося

зростання експорту продукції машинобудування порівняно з відповідним періодом попереднього року більш ніж на 40% [3].

Для аналізу позиціонування машинобудування в промисловості та подальшого розвитку галузі, передусім необхідно визначити її частку у виробництві, експорті та імпорті (табл. 2). З табл. 2 видно, що частка машинобудування в промисловості дуже низька та вона за період 2002–2012 рр. не перевищує 13%. Дуже знизилась частка галузі у загальному обсязі промислового виробництва у 2010 році до 9,3% і у подальші роки становить 10%. Це свідчить про те, що порівняно з іншими галузями промисловості, машинобудування найбільш повільно «оговтується» після «удару» економічної кризи. Це спричинено тим, що попит на продукцію машинобудування характеризується високою чутливістю до загальноекономічних циклів і залежить від доступності до кредитних ресурсів [5].

Дані табл. 2 показують, що обсяг імпорту продукції машинобудування більше як в 1,5 рази перевищує обсяг її експорту, що свідчить про недостатній рівень конкурентоспроможності на зовнішньому ринку. Частка в загальному обсязі експорту машинобудівної продукції протягом 2002–

Динаміка частки машинобудування у виробництві, експорті та імпорті 2002 – 2012 рр.

Показник	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Частка машинобудування в загальному обсязі промислового виробництва, %	10,7	12,2	13,4	12,7	12,5	13,7	13,3	10,6	9,3	10,0	10,2
Частка машинобудування в структурі експорту, %	14,65	15,76	17,33	13,53	14,5	17,2	16,4	17,3	17,8	17,4	19,3
Частка машинобудування в структурі імпорту %	22,34	24,86	26,88	27,86	30,4	32,6	31,1	20,1	20,9	24,3	26,4

Джерело: [8]

2012 рр. складає приблизно 17% і зазнає лише незначних коливань.

Протягом останніх років частка імпорту мала стійку тенденцію до зростання; в 2007 році вона досягла рівня 32,6%. Проте у 2009–2012 рр. ця частка зменшилася майже на 10%, що вказує на наслідки кризи з причини зниження платоспроможності населення і промислових підприємств. Отже, не зважаючи на те, що галузь машинобудування є експортно-орієнтованою, імпорт все одно перевищує експорт. Темпи зростання обсягу імпорту продукції машинобудування значно перевищують темпи зростання її експорту. Продукція машинобудування має досить низьку конкурентоспроможність. Це, значною мірою, залежить від того, що виробничі потужності морально та фізично застаріли та не в змозі забезпечити конкурентоспроможний обсяг виробництва, значна кількість підприємств потребує реконструкції і технічного переоснащення (з метою створення умов для виготовлення продукції з конкурентоспроможними техніко-економічними показниками). Нестійкий фінансовий стан підприємств машинобудування не дозволяє відновити у повній мірі виробничий потенціал галузі. Всі ці чинники негативно впливають на процес функціонування та розвитку машинобудування в Україні.

Висновки. Дослідження тенденцій функціонування та розвитку промисловості України та однієї з її провідної галузі – машинобудування – дозволяє зробити такі висновки. Сьогодні з боку держави спостерігається пасивна підтримка розвитку галузі. Відсутність сприятливих умов для діяльнос-

ті промислових підприємств машинобудування призводить до неефективного використання ресурсів та неможливості формування достатнього обсягу прибутку; незначного рівня інноваційності підприємств; високого рівня «тінізації» економіки промисловості.

Галузь машинобудування має низький рівень рентабельності та недостатність власних ресурсів для забезпечення свого розвитку. Виробничі потужності, що використовують підприємства машинобудування, морально та фізично застаріли (майже 70% обладнання експлуатується 35 і більше років, застосовуються застарілі ресурсоємні технології). Внаслідок цього підприємства машинобудівної галузі і не спроможні забезпечити конкурентоспроможний обсяг виробництва, що призводить до зростання цін на їхню продукцію.

За результатами дослідження ми наголошуємо на тому, що більшість підприємств машинобудування потребує масштабної реконструкції і технічного переоснащення. Ігнорування цієї проблеми призводить до неможливості вітчизняним виробникам стати конкурентоспроможними гравцями як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках машинобудівної продукції. Нестача власних фінансових ресурсів, що мала місце протягом тривалого часу, призводить до повільного відновлення виробничого потенціалу галузі на основі використання інноваційних технологій і реалізації вітчизняних наукових розробок; унеможливорює зміну структури товарного виробництва в бік інвестиційного машинобудування. Зазначені недоліки призводять до погіршення соціально-еконо-

мічного стану та матеріально-технічної забезпеченості підприємств.

Виявлені проблеми розвитку машинобудування є частиною загальних проблем державної політики та економіки, які потребують вирішення шляхом розробки нових концептуальних положень щодо розвитку промисловості України в цілому та машинобудування зокрема. Для виходу із нестабільної ситуації в галузі машинобудування необхідно застосовувати ефективні макроекономічні та мікроекономічні механізми, які, в свою чергу, повинні базуватися на сумісних діях держави та підприємств у напрямі розвитку державно-приватного партнерства, спрямованого на розвиток найбільш прогресивної галузі та нарощування її виробничого потенціалу.

Література

1. Амосенок Э. П. Машиностроение как доминанта в стратегиях развития отраслей экономики / Э. П. Амосенок. // ЭКО. – 2005. – № 1. – С. 75 – 90.
2. Барташевська Ю. М. Розвиток машинобудування України: стан, проблеми, перспективи / Ю. М. Барташевська. // Європейський вектор економічного розвитку. – 2010. – № 1 (8). – С. 19 – 25.
3. Дзюба М. І. Аналіз стану машинобудівних підприємств України на зовнішніх та внутрішніх ринках [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://mev-hnu.at.ua/load/2-1-0-91>
4. Метеленко Н. Г. Тенденції та проблеми активізації процесів інвестування в основний капітал промислових підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://economy.nayka.com.ua> .
5. Геєць В. М. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с. – ISBN 978-966-02-5465-7.
6. Лищенко В. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: навч. пос. / В. І. Лищенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 325 с.
7. Ткачова Н. П. Машинобудування України: сучасний стан та перспективи розвитку конкурентних переваг – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vcpi/TPtEV/2011_25/statiya/Tkachova.pdf
8. Державний комітет статистики – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://ukrstat.gov.ua> .

В статье исследуются особенности функционирования машиностроения в Украине. Рассмотрены тенденции изменения основных экономических показателей отрасли машиностроения, а именно проанализированы доля машиностроения в промышленности, динамика экспорта и импорта, рентабельность производства машиностроительных предприятий и их доходность. Определены проблемы функционирования отечественного машиностроения и сформулированы приоритетные направления его развития.

Ключевые слова: промышленность, машиностроение, научно-технический прогресс, эффективность производства, экспорт, импорт, рентабельность производства.

The features of machine building industry in Ukraine are examined. Trends in key economic indicators of machine building are considered, namely the share of machine building in industry, the dynamics of exports and imports, the cost-effectiveness of machine building companies and their profitability are analysed. The problems functioning of domestic machine building are defined and the priority directions of its development are formulated.

Keywords: industry, machine building, scientific and technological progress, efficiency of production, exports, imports, profitability of production.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Метеленко Н. Г.

Надійшла до редакції 26.06.14.